

KELLER PÉTER*: GÁRDONYI GÉZA ÉS SZŐLŐSGYÖRÖK

Somogy megye különös szeretettel tartja nyilván az irodalmi emlékhelyeket. A Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság 2014-ben megjelent *Irodalmi Emlékhelyek Somogyországban* című kiadványában a Gárdonyi Gézáról szóló ismertetés is hangsúlyozza, hogy „erős szálak fűzték Somogyhoz”. Az író szőlősgyöröki kötődéséről mégis kevesen tudnak. Amikor Gárdonyi Géza nevét említik, mindenki Egerre gondol. Pedig az író húsz településen lakott az országban, mielőtt Egerbe költözött volna. Somogy megyében két falu is őriz vele kapcsolatos emlékeket. Ismerőbb karádi kötődése, míg a szőlősgyöröki kevésbé. Jóllehet immár három Gárdonyi Gézával kapcsolatos szőlősgyöröki emlék található a Somogy Megyei Értéktárban.

Szőlősgyörök volt ugyanis édesanyja faluja. Talán a legtöbb Gárdonyi-emlék ebben a kicsi faluban található az országban. A római katolikus templom kertjében 2017 óta újból látható a Pajzs Anna emléket megörökítő fejfa, Kiss István egri faragó alkotása, rajta az életrajzból (GÁRDONYI József, *Az élő Gárdonyi*, Budapest, Dante, 1934 – *A Gárdonyiak* című fejezet) ismert versikével: Itt nyugszik Pajzs Anna, / hét papnak az anyja. / Ötnek a szülője / kettőnek nevelője. A temető egyébként több családi sírt és Gárdonyitól származó sírverset is őriz. A nagypapa: Nagy Sándor, a nagymama: Nagy Sándorné Henics Anna, Nagy András nagybácsi és két testvér: Ziegler Dezső és Ziegler Béla alusszák itt örök álmukat. A családi sírköveket maga az író állíttatta és ő vésette rájuk a sírfeliratokat is. Nagyszülei sírjára: Istenben reméljük a boldog viszontlátást, Béla testvére sírkövére: Hiszek egy Istenben. Nagybátyja és Dezső testvére közös sírjának felirata pedig: Ha majd az Isten jóvoltából megtaláljuk a csillagok felett az örök Égbe költözötteket, Bandink szólítsd az angyalok sorából s vezesd elének e kedves gyermekemet.

De több épület is emlékeztet Gárdonyi Géza családjára és művei ihletőire. Hogy Nagy Sándor kocsmája pontosan hogy is festhetett, nem tudjuk, de az épület ma is a vendéglátást szolgálja. (Postakocsi csárda, Szabadság u. 20.). A Gárdonyi édesapja, Ziegler Sándor, Kossuth fegyvergyárosa által épített gőzmalom vörös malom néven élt tovább, feltehetően a téglafal vörös színe miatt. Az ötvenes években a malmot sajnos lebontották, és fényképet sem találtam róla a faluban.

Édesanyjáék háza azonban átépítve ugyan, de megmaradt (Gárdonyi Géza utca 6.). Dédapám több művében is említi ezt az épületet. Az *Egy korty víz* című novellában írta: „Eperfás udvar. A közepén náddal fedett jegespince. Az ablakon vasrostély.” Ez a ház sejlik fel az *Ima* című versében is:

Mély tisztelettel nyújtom fel tehozzád,
Fenséges Isten, a kérvényemet:
Csupán egy kunyhót adj nekem, Uram,
Hová a szél is gyalog mehet.

Egy kis patak mellette folyjon el,
S madár daloljon fenn a lombokon,
Az udvaron egy göndör kismalac
S egy tarka tyúk elég lesz, gondolom.

* A szerző Gárdonyi Géza dédunokája

Szobám legyen hűs és télen meleg,
S ingóságom közt egy szép barna lány,
virágszag és pogácsa illata
Lengjen be és ki kunyhóm ablakán.

S a kis pincének öblös rejtékén
Pezsgőt mindig bőven találjak én:
S egy milliót, amely el sose fogy...
Akkor, Uram, megélek valahogy.

Gárdonyi ebben a házban ünnepelte 18. születésnapját. Az ősi családi házat édesanyja később eladta, amikor Egerbe költöztek. Sajnos az új tulajdonos nem őrizte meg az író otthagytott bölcsőjét.

Tudjuk, hogy 1881 nyarán Dédapám biztosan ellátogatott a kaszinóba (Kossuth tér 4.). Ugyanis itt rendezte *A falurossza* darabot. De az életrajz szerint nemcsak Karádon, hanem előtte már Györökön is orgonált a templomban (Gárdonyi-életrajz, Az élet kapujánál fejezet). Sajnos az akkori harmóniumnak sem sikerült eddig nyomára bukkanni. Koltay Péter helytörténész emlékezett rá, hol lakott az író utolsó györöki látogatása alkalmával (Tuli Antal háza, Gárdonyi Géza utca 56.) A házat szintén átépítették. Az egykori asztalosműhely ma lakóház. Markovics Mária néni alakja *A zsemle* és *A Rózsa utcában* című írásokban szerepelt. Feltehetően az ő édesapja, Markovics György volt Ziegler Sándor esküvői tanúja, hiszen az ő neve szerepel a reverzálison. Mária néni háza a Kossuth tér 5., Mittler Ignác háza a Szabadság út 33. alatt található. Mindkét épületet átépítették.

A Göre-figurát ihlető két szőlősgyöröki polgár, Györe Gáspár és Cságolyi bácsi házai Gárdonyi Géza utca 10. és 12.) viszont alapjaiban sokat nem változhattak.

Sajnos – Karádhhoz hasonlóan – Szőlősgyörök mégis sok keserűséget is jelentett neki. Ide szeretett volna jönni tanítónak, de nem fogadták be igazán. Karád ugyan nem utasította el, de sajnos nagyon rossz sora volt itt, így szinte menekülni kényszerült onnan. És Györök sem fogadta be, csak a rokonokhoz járt vissza. Györök mégis egyaránt hatott az íróra és az emberre. Az életrajz szerint ugyanis Gárdonyi édesanyja „nemcsak a fiának, hanem írásainak is édesanyja”. Tőle örökölte a magyaros nyelvet, a magyar érzékelést, ő vezette rá a magyar szó zenéjére. Dédapám Szőlősgyörökön határozta el, milyen ember is akar lenni. A sok szenvedés, megaláztatás és megpróbáltatás közelebb vitte Húsvét titkának megértéséhez. Az emberiség története öt mondatban:

A világosság szülte az életet.
Az élet szülte az akaratot.
Az akarat szülte a bűnt.
A bűn szülte a szenvedést.
A szenvedés szülte a szeretetet.

Ebből az időből a *Köponyeg* című lap indítását, a *Pesti Hírlapban* és az *Ország-Világban* való szárnypróbálgatást, a *Füllentővel* való kapcsolattartást, a tanító mesterség fortélyairól szóló írásait sorolják inkább, és sokkal kevésbé emlegetik az életelvekben megfogalmazott Jézus-követését, ami Tordai Ányos szerint feltehetően

a keresztény Gárdonyi célba érését alapozta meg és készítette elő: „Mi egriek följebb nem vihettük (mint a Bebek bástya). De a jó Isten, hisszük, még magasabbra vitte.” (TORDAI Ányos, *Gárdonyi utolsó napjaiból, Naplójegyzetek*, Élet, 1922/23. sz., november 12.) A karádi Csik Ilkáról és Farkas Vilmáról is többet tudnak a kutatók, mint a győri Csutorás Lujzáról, akiért *A falu rossza* előadást megrendezte, és aki annak főszereplője volt.

Cs. Varga István József Attila-díjas irodalomtörténész így értékelte Gárdonyi lokálisan Győrökhöz köthető írásait: „Gárdonyi Szőlősgyőrökről szóló írásaiból kiderül, hogy mennyire sokrétű, élményekben gazdag és hiteles faluképe volt, amely élete során folyton bővült, gyarapodott és kiteljesedett családja országos vándorlása során. Az olvasók és kutatók közül is többen azt gondolják, hogy például *Az én falum* története és a Göre-írások több darabja is róluk, az ő saját falujukról szól, holott azokban az író a sok helyről – nem kis mértékben Szőlősgyőrökről – összegyűjtött, bőséges emlékeinek és élményeinek verses és prózai összegezését végezte el.

Kétségtelen, hogy ezek a Szőlősgyőrökről szóló Gárdonyi-írások túlmutatnak a családi-rokoni élménykörön, egy gazdag faluképet tárnak az olvasó elé. Az is kitűnik belőlük, hogy Gárdonyi falu- és parasztábrázolásában nemcsak »ünnepi, vásárnapi« figurákat és életképeket találunk, hanem a köznapok világával és karakteres, jellegzetes alakjaival is találkozunk. [...] Az irodalmi korigényt követve, majd ezen az úton indul el Móricz Zsigmond valóságfeltáró, a naturalizmus jellegzetességeit is felhasználó szépirói munkássága, később pedig ide kötődik majd a népi írók, Tamási Áron, Kodolányi János, Szabó Pál, Veres Péter, Kovács Imre stb. munkássága is.

A magyar vidék jelentőségének, a magyar föld és nép iránti szeretet tudatosításában jelentős szerepe van Gárdonyinak, ezeknek a győri vonatkozású írásainak is. Előreutaló, a vonulatot érzékeltető célkitűzéssel idézem Szabó Zoltánt, aki a méltán híres *Szerelmes földrajz* című könyvében ezt írja: »Annak, aki jól ismeri Magyarország részeinek képét, tájainak gazdagságát, városainak jellegét, a hazai föld szebb lesz, tágasabb lesz, nagyobb lesz, tehát kedvesebb is lesz. Több féltése és több terve fog kapcsolódni ehhez a szóhoz: Magyarország. E több feltevés és több terv, több védeni való és több alkotni való elemeiből tevődik össze az, amit a szó legtisztább értelmében nevezhetünk hazafiságnak.« [...]

Távoli és későbbi analógiaként említhetjük: például Juhász Gyula költészetének kiterjedésében és mélységében is a legnagyobb ihlető a táj. [...] Juhász Gyula a magyar tájélményt impresszionista módszerrel, »magyar ecsettel« örökítette meg számtalan változatban. [...] Gárdonyi munkásságának ezt a rétegét a valóság- és emberábrázolás szempontjából előzményként is számon kell tartani, mert a népi írók falukutató, értékfeltáró, oknyomozó jellegű munkássága, faluszociográfiája felé mutat előre, amely majd a Magyarország felfedezése sorozatban teljesebb ki. [...] Éppen ez az értékkereső és értékfelmutató irodalmi irányzat hiányzik a mai kortárs magyar irodalomból, amelyből eltűnt a gyorsan változó világunk faluképe, a jelenkori magyar irodalom nem követi, nem örökíti meg az egyre gyorsabb ütemben bekövetkező társadalmi, értékszemléleti változásokat.

Gárdonyi Szőlősgyörökkel kapcsolatos írásai – amint a Göre-novellák is – az író világgépének, világszemléletének alakulását is jelzik. Rámutatnak írásművészetének tematikus bővülésére, fejlődésére. Az író györöki ismereteinek, tapasztalatainak, élményeinek motivikus jellege különösen verseiben, novelláiban érződik. Ezek a szemléletet, látásmódot gazdagító ismeretek, élmények majd a későbbi nagy művekben, néha még a kompozíciójukra motivikusan, inspiráló és sugalló erejű jelentőségre tesznek szert. A szőlősgyöröki élményforrásból származó Göre-írások megfogalmazása is az emberfogalmat és a magyar faluképet kiteljesítő, ennek érdekében ismétlődő jellegűek. Gárdonyi Göre bíró úr figuráját megalkotva, nem elégszik meg az írói-művészi »képmással«, hanem ismétlésbe bocsátkozik a »hasonlatossággal«, bravúros változatosságban élteti a figurát, az ismétlést és a művészi újratereztést tovább folytatva. A Göre-figura minden ilyen esetben az ismétlődés révén a hasonlóságot is magába foglalja: a karakter azonosságát, a különbözőséggel együtt. Érdemes lenne a forrástól, a szőlősgyöröki írásaitól elindulva kutatni Gárdonyi művészetének tematikus, motivikus és emblematikus fejlődését, gazdagodását. Tudjuk, a motivika egy művön belül létezik, például ezt az egy-egy egy versen belüli ismétlődés is tudatosítja, míg az emblematika művön kívüli kompozíciós elem, különféle művekben fordul elő, fontos kompozíciós elem, ciklusképző ereje van az átvitel révén.

Ezek a változatos témájú és színvonalú, gyakran alkalmi jellegű írások tágabb összefüggésben azt is mutatják, hogy a szőlősgyöröki falukép emberfaunája, narratíva-kincsestára, karakterismerveinek sokasága a művészi ismétlés révén – amit van, aki elfogad, van, aki elvet – mégis Gárdonyi sikeres, előremutató szépírói fejlődését szolgálják, segítik saját útjának megtalálásában.”

Erősek tehát a településhez kötő szálak a Gárdonyi-művekben. Szinte minden műfajban – versekben, elbeszélésekben, novellákban, de még regényekben is – találunk Szőlősgyörökre vonatkozó utalásokat, a már említetteken kívül is. Az *Aggyisten Biri* című regénye és a *Doktor Gizella* című novellája külön is említést érdemel. A *Doktor Gizella* című írás szereplői – a patikus és a lánya – valós alakok. Mittler Ignác és Gizella lánya sírja ma is látható a zsidótemetőben, házuk ma is áll. Az *Aggyisten Biri* györöki eredete sem újdonság. Maga a regény egy magyar *Rómeó és Júlia*. De mondanivalóját tekintve annál több. A Kelesse és Mács családok története hasonlít a Shakespeare-műre. Bár ezek a családnevek nem ismertek Szőlősgyörökben, a regénybe sok valós elem is bekerült. Például a falubeli parasztok és nemzetőrök tényleg győzedelmeskedtek a Jellasich rácaival szembeni csatában. Kocsi is volt, melyen Jámbor kegyes úr érkezett Fonyódról esküvője után, hogy védje a faluját. De a viszályt szító tévedés mégsem a regénybeli kocsihoz, hanem egy lóhoz kötődik. Bíró Ferenc helyi lakos 2016 májusában mesélte el nekem az egymásra hagyományozott legendát, amely szerint két család egy ló farka alá kötött kincsen veszett össze a szabadságharc alatt. Ez az ellenségeskedés aztán generációkon keresztül kitartott, míg aztán két fiatal házassága meg nem törte azt. Ebből a *Rómeó és Júlia*-történetből Dédapám az *Aggyisten Biriben* példabeszéd formában eszmei tanulságként fogal-

mazta meg, hogy az igazi szerelem jézusi szeretet, önfeláldozás: „Senki sem szeret jobban, mint az, aki életét adja barátaiért”. (Jn 15,13).

A Megyei Értéktárba bekerült Göre Gábor figurája is. A Gárdonyi József-életrajz Göre Gáborral kapcsolatban is említi Karádot: „Hatnakovics karádi előljáró élő személye se volt olyan, aki Gárdonyi Göre Gábor mezét úgy, ahogy volt, felölthette volna”. Korábban, 1901-ben Rákosi Viktor barátja *Az egri remete* című írásában (Pesti Hírlap, 1901. március 31.) Göre Gábor figuráját egyenesen karádi eredetűnek tartotta. Pintér Jenő irodalomtörténeti összefoglalójában szintúgy ez olvasható, de egy közelmúltbéli szerző vitatja ezt: „El kell oszlatni azt a téves felfogást, hogy a Göre-könyvek szereplőit Karádról vette” (HERK Mihály, *Karád története*, Karád, 1985, 132). A kérdésben talán Gárdonyi József életrajza lehet eligazító, ő ugyanis határozottan állítja, hogy Göre Gábor alakja Szőlősgyörökhöz kötődik: „Gárdonyi Géza édesanyjának közeli szomszédai voltak Györe Gáspár és Cságolyi bácsi. Györe Gáspár a nevét, Cságolyi bácsi a személyiségét adta a figurához.”

Gárdonyi neve hallatán talán nem mindenkinek a humor jut azonnal az eszébe. De már korai szegedi évei alatt Békefi Antal azt jegyezte fel róla, hogy „...szenvédélye a mindenáron való kacagtatás, és ennek alárendelt mindent.” (Békefi Antal méltatása a *Figurák* megjelenése után, 1890. április 26. In PÉTER László, *Gárdonyi első olvasói*, <http://gardonyigeza.hu/wp-content/uploads/2011/PL-GG-eo.pdf>) Nem sokkal később A *Pallas Nagylexikona* szintén arról tudósított, hogy „Gárdonyi Géza [...] számos [...] humoros elbeszélést [...] írt lapokba és ifjúsági folyóiratokba.” Az egri irodalomtörténész, ciszterci szerzetes paptanár, Dédapám mindennapos beszélgetőpartnere, Tordai Ányos ugyancsak arról számolt be, hogy „ha társaságba került, belemelegedett a hangulatba s rendesen ő vitte a szót. Tapasztalhatta mindenki, aki megfordult nála. Ha kedves vendége jött, hozatta azonnal a saját termésű »piros vizet« s vidám pohár s pipaszó mellett folyt a beszéd.” (TORDAI Ányos, *Amit nem tudunk Gárdonyiról*, Klny. 1935.) Tordai azt is hozzátette, hogy „Az Arany-emlegette epikai hitel abban mutatkozik Gárdonyinál, hogy történeteinek, alakjainak valamiféle nyomát mindig megtalálhatni élete folyásában. [...] Ezt a Gárdonyi-hitelt legélesebben (és legártatlanabban) Göre Gáboron mutathatjuk be.” Göre alakja végtelenül népszerű volt, például Karinthy Frigyes is ismerte és szerette: „... hálás közönsége vagyok Göre Gábornak” (KARINTHY Frigyes, *Szobor*, Az Est, 1932. november 6.). Mára többen is felfedezték Gárdonyi egészen sajátos humorát és hangsúlyozzák a baráti társaságokban (Feszty-szalon, Pósa-asztal stb.) elfoglalt rendkívüli szerepét. (A megváltozott értékelésre árulkodó példa: vö. például CSÁSZTVAY Tünde, *Nemzeti – Szalon – Garnitúra. Az epreskerti Jókai-szalon és a Feszty-szalon*, In ERŐ – TÉR – ERŐ. *Élet- és társadalomformáló kapcsolatok a 19. század utolsó harmadának irodalmi életében*, Bp., Ráció Kiadó, 2017, 13–257. – Uő, *Czilinder és borgőzös katzenjammer*, In Uo, 258–302. és Uő, *Az ivászat kultikus ereje és leparlódása a 19. század végi költészetben*. In „Nem súlyed az emberiség!” *Album amicorum Szőrényi László LX. születésnapjára*. Fel. szerk. Cs. T. Budapest, 2008, 1111–1120. – Göre alakjáról szó esik még: Uő: *Gárdonyi Géza Pokol-béli víg napjai. A Gárdonyi-szobor felállításának*

ünnepe(i), In „Embernek lenni mindig minden körülményben.” *Tanulmányok Kí-czenko Judit születésnapjára*, szerk. RADVÁNSZKY Anikó, Piliscsaba, PPTE BTK, 2008, 50–61.)

Azt senki nem vitatta, hogy a Göre Gábor a 19. század végének és a 20. század első felének legismertebb humoros figurája, ugyanis 1892. június 6-i megszületésétől kezdve Dédapám haláláig folyamatosan jelentek meg Göre-levelek. Gárdonyi Géza egyébként saját levélpapírjára is Göre Gábor figuráját nyomatta. Maga a figura is különleges, ugyanis megalkotója Mühlbeck Károly. Dédapám őt kérte fel, hogy rajzolja meg a három alakot: jó barátja, Pósa Lajos alapján mintázza meg Görét, Durbints sógor hasonlítson kiadójához, Wolfner Józsefhez, ő maga pedig legyen Kátsa cigány modellje. Göre Gábor, Durbints sógor és Kátsa cigány történetei tíz kötetben maradtak ránk.

1913-ban már elkészült az első Göre-film is. Sajnos a háború előtt készült öt Göre Gábor-film egy kivételével mind megsemmisült. Állítólag nem sokkal halála előtt Gárdonyi maga is szerepelt egy mára már szintén elveszett Göre-filmben (bővebben erről: KELLER Péter, *Az élő Gárdonyi-arc*, Budapest, Szent István Társulat, 2015, Filmek fejezet). Göre Gáborról emellett szobrok is készültek. Először Fadrusz János, majd sok idő elteltével Fritzné Bellosevich Emese, szőlősgyöröki keramikus formázta meg. Ez utóbbit a Gárdonyi család Gárdonyi Géza születésének 150 éves évfordulójára a községnek ajándékozta, így az első magyarországi köztéri Göre Gábor-szobor – a család és a falu jóvoltából – Szőlősgyörökön áll. Utóbb Kligl Sándor is megformázta Göre Gábor figuráját.

Bár időnként számosan vitatták, de a Göre-írások egyáltalán nem függetlenek az életműtől. Több olyan téma és történet is van, amit Gárdonyi „görésen” és „komolyan” is megírt (KELLER Péter, *Az élő Gárdonyi-arc*, Budapest, Szent István Társulat, 2015, Göre Gábor-fejezet).

Elmondható tehát, hogy mára Gárdonyi Géza emlékét tisztelettel őrzi a falu. Az ő nevét viseli az iskola és a művelődési ház. Az iskola kertjében 2003-ban Gárdonyi-parkot alakítottak ki. A római katolikus templom kertjének bejárata előtt 2016 óta Fritzné Bellosevich Emese domborműve emlékeztet arra, hogy az író szülei itt kötöttek házasságot. Gárdonyi Géza Szőlősgyörökhöz kötődő írásai (*Gárdonyi Géza és Szőlősgyörök*, szerk. és kiadta KELLER Péter, magánkiadás, 2009) bekerültek a Somogy Megyei Értéktárba. Irodalmi kapcsolódása és az író apja, Ziegler Sándor révén 1848-as emlékhely is ez a kis falu. Ki tudja, mennyivel lennénk ma szegényebbek, ha egykoron Ziegler Sándor nem kerül Szőlősgyörökbe, nincsen házasság, ha Gárdonyi édesanyja nem a somogyi emberek lelkületét adja át fiának... De, Istennek legyen hála, Ziegler Sándor Szőlősgyörökbe került, fia született, aki tovább vitte a családi hagyományokat, aki beépítette a falubeli értékeket műveibe, aki Jézus-követő életet élt, akiről érdemes máig megemlékezni, és akiért hálát érdemes mondani ma is. Istennek legyen hála, hogy e kis falu, Szőlősgyörök ezen értékeket sajátjának tekint, őrzi, ápolja, büszke rá és szívesen mutatja meg minden odalátogatónak.